

Марина Ткачук

ПРОБЛЕМИ ФІЛОСОФСЬКОЇ ОСВІТИ У ТВОРЧОСТІ КИЇВСЬКИХ ДУХОВНО-АКАДЕМІЧНИХ МИСЛИТЕЛІВ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТЯ

Статтю присвячено аналізу концепту «філософська освіта», представленого у творах Ореста Новицького, Сильвестра Гогоцького, Памфіла Юркевича, Петра Ліницького, Петра Кудрявцева, в контексті сучасних дискусій щодо місця філософії у системі освіти.

У колі питань, актуалізованих у духовно-академічному середовищі ХІХ – початку ХХ ст., вагоме місце посідають проблеми філософської освіти. Інтерес до них з боку речників тих конфесійних закладів богословського і пастирського спрямування, якими, за визначенням, були православні духовні академії Росії, видається несподіваним лише на перший погляд. Уважніше знайомство з духовно-академічними статутами і навчальними планами дає можливість збагнути і природу цього інтересу, і його специфіку, дозволяючи водночас глибше усвідомити місце і роль духовних академій у становленні й розбудові філософської освіти на вітчизняних теренах.

Упродовж усієї історії духовних академій філософським дисциплінам у їх *scurriculum*'ах належало доволі почесне місце. Зокрема, згідно з першим духовно-академічним Статутом 1814 р., історія філософії, логіка, психологія, метафізика і моральна філософія, що їх опановували студенти впродовж двох перших років навчання, за своїм обсягом (10 годин на тиждень) значно перевищували решту дисциплін, адже саме на філософські курси покладалася головна роль у вихованні благочесних і просвічених служителів слова Божого та подоланні розколу між їхніми вірою і розумом. Наступні статuti (1869, 1884 та 1910 рр.) лише підтверджували вагомість філософської складової духовно-академічної освіти, дедалі збільшуючи обсяг часу на вивчення філософських дисциплін, що у передреволюційний період сягнув 15 годин на тиждень. Маючи на меті формування у студентства «науково-філософського

світо- і життєрозуміння..., суголосного християнському віро- і моральному вченню»¹, викладання філософії у вищій духовній школі неухильно підпорядковувалося «традиційному правилу» – «йти пліч-о-пліч із богослов'ям, слугуючи немовби пропедевтикою до останнього»², а академічне керівництво ревно виконувало свій «обов'язок стежити за тим, аби це завдання здійснювалося викладачами філософських наук належним чином і насправді»³.

Попри всю специфічність духовно-академічної філософії як типу філософування важко перебільшити її роль в утвердженні філософської освіти на східнослов'янських теренах, у процесі легітимації філософського знання та плеканні усвідомлення його значущості у суспільній свідомості XIX – початку XX ст. Завдяки ґрунтовній філософській підготовці, що її надавали духовні академії, та відсутності тих прикрих «перерв» у викладанні філософії, що наявні в історії російських університетів, саме вихованці духовної школи впродовж багатьох років становили головний кадровий «резерв» для університетських філософських кафедр. Достатньо згадати імена самих лише «питомців» Київської духовної академії – Ореста Новицького, Сильвестра Гогоцького, Йосипа Міхневича, Памфіла Юркевича, Матвія Троїцького, з якими пов'язана розбудова філософської освіти в Київському, Новоросійському (нині Одеському) та Московському університетах, її утвердження і поширення через участь у діяльності різноманітних освітянських «курсів» та товариств, у дискусіях на шпальтах газет і журналів, у численних публічних лекціях та виступах.

Нагадаймо, що перший на теренах Російської імперії потужний голос на користь філософської освіти пролунав саме з Києва і належав випускнику місцевої духовної академії, професору щойно створеного Університету св. Володимира Оресту Новицькому (1806–1884). Весь пафос його відомої промови, виголошеної на університетських урочистостях 15 липня 1837 р., спрямовано на те, аби увиразнити цілковиту гідність філософії як науки та її вагому суспільну значущість⁴, а водночас довести ту, здавалось би, просту істину, що «не сама лише схильність до філософствування робить філософом», а належна й систематична освіта⁵. Мета філософської освіти, за визначенням О. Новицького, – це пробудження в людині «самодіяльної сили її духу», «самостійного переконання та вільної дії», формування моральної свідомості й усві-

¹ Устав Православных Духовных Академий. – К., 1910. – С. 51.

² Там само. – С. 50.

³ Там само.

⁴ Див.: Новицкий О. М. *Об упрехах, делаемых философии в теоретическом и практическом отношении, их силе и важности* // Журнал министерства народного просвещения. – 1838. – Ч. 17. – С. 229–329.

⁵ Там само. – С. 283.

домлення власного «високого призначення»⁶. В умовах виключно утилітарної налаштованості суспільства, за якої «робота і прибуток видаються найважливішим у житті, весь світ визнається фабрикою, життя — торговельною біржею, а людина — робочою машиною», лише «самостійний філософічний погляд на речі, — переконаний О. Новицький, — відразу ж оприявнює нам, що все корисне має вартість лише як засіб для досягнення вищих, духовних цілей життя», а їх забуття веде до руйнації і загибелі «духу народного»⁷. Осяяна світочем Істини, філософія вища за «царину користі з її прибутком і розрахунком»; від неї не варто очікувати і вимагати «корисних порад» для життя, а не знаходячи останніх — заперечувати її значущість⁸. Філософія скеровує всю діяльність людини у «найшляхетнішому напрямку» й становить «життєдайне начало наук», і власне цим, як переконує професор, вимірюється її «висока практична гідність»⁹. Ця сама обставина робить філософію «суттєвою стороною справді людської освіти» й «виховання народного»¹⁰.

На «високому освітньому значенні» філософії¹¹ наполягав і наступник Ореста Новицького по університетській кафедрі філософії Сильвестр Гогоцький (1813—1889). Завдання філософії як науки, що має на меті «розвиток свідомого теоретичного і практичного відношення до навколишнього світу»¹², у своєму глибинному вимірі, зауважує він, цілковито відповідає головній меті освіти — «удосконаленню розумно-свободних сил людини і форм її життя»¹³. У цьому сенсі філософія лише прагне «звести до ясних і узагальнених формул те, що роз'єднано в окремих галузях освіти, що приховано у різних конкретних формах життя»¹⁴. Філософія тієї чи тієї доби, переконаний С. Гогоцький, не лише увиразнює «напрямок сучасної їй освіти», а й до певної міри окреслює «загальний ідеал подальшої освіти, подальшого ступеня культури»¹⁵ (цю тезу професор згодом розвине у своєму курсі історії новоєвропейської філософії¹⁶). Виходячи з такого розуміння філософії й водночас убачаючи завдання вищої освіти у пізнанні «єдності та

⁶ Новицький О. М. *Об упреках, делаемых философии...*— С. 292—293.

⁷ Там само.— С. 302—303.

⁸ Там само.— С. 306—308.

⁹ Там само.— С. 322.

¹⁰ Там само.— С. 323—324.

¹¹ Див.: Гогоцький С. С. *Философия // Гогоцкий С. С. Философский лексикон.*— Т. 4, вип. 2.— К., 1873.— С. 84.

¹² Там само.— С. 82.

¹³ Там само.— С. 84.

¹⁴ Там само.

¹⁵ Там само.

¹⁶ Див.: Гогоцький С. С. *Философия XVII и XVIII веков в сравнении с философией XIX века и отношение той и другой к образованию (из лекций по истории философии).*— К., 1878, Вып. 1; К., 1883.— Вып. 2; К., 1884, Вып. 3.

гармонії законів життя», віднайденні єднальних, життєдайних начал для розрізнених галузей знання і царин буття, скеровуванні останніх до «всебічного здійснення людського покликання у морально-суспільному житті»¹⁷, С. Гогоцький робить цілком логічний висновок: «...для вищої освіти, якщо вона вища не за йменням, а насправді, вивчення принаймні деяких частин філософії є необхідним»¹⁸.

На вагомій ролі філософії в університетській освіті наголошував й інший відомий вихованець Київської духовної академії – Памфіл Юркевич (1826–1874). У промові «Розум за вченням Платона і досвід за вченням Канта» часів його професорства в Московському університеті (виголошена 12 січня 1866 р.) П. Юркевич увиразнює всю небезпеку перетворення університетів на «політехнічні школи», чийм ідеалом є «загальнопридатні знання», відповідні до «потреб особи та народу»¹⁹. За такої утилітарно-прагматичної налаштованості, переконаний мислитель, не лише нехтується сама ідея університету, згідно з якою «спеціальна вченість» має зростати й міцніти на ґрунті «загальної або цілісної розумової освіти»²⁰ як засобу формування людської особистості, а й відбувається деградація науки до рівня створення «керівництв, корисних для ділової людини», байдужих до всього, що «збагачує особистість кращими переконаннями»²¹. Справжнє покликання університету, наголошує П. Юркевич, полягає не у підготовці «фахівця», що володіє певною сумою відомостей і сил, якими має «скористатися» суспільство, а у вихованні «цілісної моральної особистості, що розвивається за невмирущими ідеалами або нормами»²². Засобом такого виховання в університетському середовищі є, на переконання мислителя, саме вивчення філософії як тієї «загальної науки» про *абсолютне*, що надає норми для мислення, буття та діяльності, а отже, прищеплює тим, хто здобуває «спеціальну вченість», паростки «вищої культури живої особистості»²³.

Як невтомний поборник «серйозної» філософської освіти викарбувався у пам'яті сучасників вихованець і професор Київської духовної академії Петро Ліницький (1839–1906), схильний пояснювати її браком «ненормальність у постановці в нас навчально-

¹⁷ Див.: Гогоцький С. С. *О высшем образовании в применении к женщине.* – К., 1878. – С. 5–6.

¹⁸ Гогоцький С. С. *Философский словарь или краткое объяснение философских и других научных выражений, встречающихся в истории философии.* – К., 1876. – С. 123.

¹⁹ Юркевич П. Д. *Разум по учению Платона и опыт по учению Канта* // Юркевич П. Д. *Философские произведения.* – М., 1990. – С. 523.

²⁰ Там само. – С. 524.

²¹ Там само. – С. 525.

²² Там само. – С. 526.

²³ Там само.

виховної справи і навіть в устрої суспільного життя»²⁴. Так само, як і його попередники по кафедрі, Ліницький гостро відчував загальне зневажливе ставлення до філософії, що її «охоче визнають ... некорисною, непридатною до жодної мети, бодай якоюсь мірою важливою у суспільному житті»²⁵. Однак, на переконання мислителя, і саме виникнення, і багатовікова історія філософії увиразнюють її відповідність глибинній потребі людства «мати керівні ідеї як для пізнання, так і для діяльності практичної»²⁶. Значущість «систематичного, філософського тлумачення пізнаного», роз'яснює П. Ліницький, зумовлена необхідністю «встановлення єдності в набутих знаннях, але єдності суголосної, а не одноманітно-формальної»²⁷, а отже, «загальна освіта не повинна бути позбавлена філософського елемента, тим паче спеціальна освіта має поєднуватися з освітою філософською»²⁸. Головна мета останньої, в розумінні професора, – це виховання «самостійності судження й широти погляду», здатності до «розумової творчості», які власне й є ознаками освіченості людини²⁹. Упродовж сорокарічної викладацької діяльності Ліницький вперто намагався реалізовувати цю мету, виховуючи у своїх учнях «розумову бадьорість, схильність до мисленневої діяльності, до розмислу, що ніколи не згасає»³⁰. До своєї аудиторії він звертався з єдиним закличком – *закличком до мислення*, не втомлюючись стверджувати, що вивчення філософських дисциплін має стимулювати пробудження власної думки:

Коли думка прокинулася, – промовляв він до студентів, – не давайте їй засинати. На підставі наявного у вас матеріалу намагайтеся скласти свою відповідь на те чи те питання програми, своє міркування з певного питання. З цими відповідями й приходьте на іспит. Хай ваші відповіді будуть помилковими чи недостатніми – це не біда: помилки можна виправити, прогалини заповнити, аби лише думка не припиняла працювати...³¹.

Така робота думки, в розумінні П. Ліницького, є щонадійнішою запорукою проти догматичного сприйняття філософії як установлені, загально визнаної й єдино правильної системи. «Справжньому духові філософії, – неодноразово наголошував він, – однаково суперечить як рабське схиляння щодо певної системи, так і, рівним чином, вороже ставлення до філософії взагалі й до певних

²⁴ Кудрявцев П. П. *Профессор Петр Иванович Линицкий* // Труды Киевской духовной академии [далі – ТКДА]. – 1906. – № 6. – С. 767.

²⁵ Линицкий П. И. *Образовательное значение философии* // ТКДА. – 1872. – № 11. – С. 2.

²⁶ Там само. – С. 5.

²⁷ Там само. – С. 10.

²⁸ Там само. – С. 14.

²⁹ Линицкий П. И. *Основные вопросы философии*. – К., 1901. – С. 5.

³⁰ Линицкий П. И. *Положение и нужды нашего духовного, преимущественно высшего, образования*. – Харьков, 1897. – С. 6.

³¹ Кудрявцев П. П. *Профессор Петр Иванович Линицкий*. – С. 755.

філософських учень зокрема»³². Відтак завданням філософської освіти постає не лише озброєння навичками філософської критики, а й виховання власне здатності до *критичного* мислення, адже «критична робота мислення, якщо тільки здійснюється належним чином, а не хаотично – без жодного методу, ... для людини, не позбавленої необхідного для того обдарування, не може не бути плідною в багатьох відношеннях»³³.

Інший важливий аспект філософської освіти, акцентований Петром Ліницьким, стосується її морально-виховного потенціалу, зверненості не лише до розумової, а й до емоційно-вольової сфери людини. «Філософські думки, – зауважує він, – *переживаються*, тобто сприймаються не лише розумом, а й почуттям, і на волю також впливають»³⁴, а отже, сприяють «зрощенню» людської душі, формуванню, на підставі здобутих знань і власної розумової роботи, *переконань*, згідно з якими живе і діє по-справжньому *мисляча людина*.

Вартами уваги видаються й міркування П. Ліницького щодо умов реалізації тих завдань, що їх має виконувати філософія в системі освіти. Щодо останніх, то справа полягає не лише у піднесенні культурного рівня суспільства до усвідомлення необхідності й значущості філософської освіти. Не менш важливо, з точки зору П. Ліницького, зрозуміти, що вивчення філософії не є процесом механічної трансляції знань від викладача до студента, що «філософія вочевидь не може передаватися іншим і пасивно ними засвоюватися»³⁵. Філософська освіта власне *не отримується*, вона *здобувається*, а отже, потребує *наполегливих зусиль і діяльної участі* з боку не лише викладача, а й, передусім, студента. Усвідомлюючи це, наївно гадати, що філософії можна *навчити*, що введення її до навчальних програм автоматично матиме своїм наслідком піднесення рівня філософської освіти в суспільстві, тим паче, що «справжній дух філософії», вживаючи вислів Ліницького, завжди «пручається шкільному доктринерству»³⁶. У справі піднесення філософської освіти, наголошує мислитель, особливу роль відіграє *самоосвіта*, потребу в якій власне й має «збудити і зміцнити» *освіта*, набута у середній та вищій школах³⁷. Зі «шкільного» рівня філософська освіта лише починається, але вона «жодним чином не може залишатися замкнутою у школах і бути виключним надбанням окремих осіб»³⁸.

³² Ліницький П. И. *Образовательное значение философии.* – С. 9.

³³ Ліницький П. И. *Основные вопросы философии.* – С. 7.

³⁴ Там само.

³⁵ Ліницький П. И. *Образовательное значение философии.* – С. 5.

³⁶ Там само. – С. 6.

³⁷ Там само. – С. 13.

³⁸ Там само. – С. 6.

3-поміж тих студентів Петра Ліницького, котрі глибоко сприйняли й розвинули його настанови щодо мети, суті та специфіки філософської освіти, слід згадати Петра Кудрявцева (1868–1940), якому судилося стати останнім професором філософії Київської духовної академії. Перекоаний у тому, що «світогляд не дається ззовні в готовому вигляді, а випрацьовується (звісно, *більш або менш* самостійно) власними зусиллями певної особи», а отже, «викладання філософії ... має своїм головним завданням збуджувати й дисциплінувати філософську думку, вказуючи їй ті шляхи, якими вона може прямувати, й ті засоби, якими вона може користуватися»³⁹, П. Кудрявцев послідовно реалізовував це переконання у своїй повсякденній педагогічній діяльності, ґрунтованій на принципі: «Я викладаю всі системи від Анаксимена й Анаксимандра до наших днів, а ти – вибирай!»⁴⁰. Вболівання професора за долю філософської освіти на рідних теренах не обмежувалися лише «вузьковідомчими» межами. Переконливе свідчення цьому – участь П. Кудрявцева у дискусії, що розгорнулася в київській періодиці початку ХХ ст. з приводу доцільності запровадження у гімназіях пропедевтичного курсу філософії. На відміну від деяких університетських колег (зокрема Олексія Гілярова), налаштованих вкрай скептично, П. Кудрявцев поставився до викладання філософії в гімназіях як до «практично важливої справи»⁴¹. Виходячи з досвіду духовної школи, де процес прилучення до філософського знання розпочинався ще на рівні середньої освіти (у семінаріях), він цілком позитивно оцінює перспективи здійснення «перших кроків у заняттях філософією» майбутніх студентів університетів у гімназичних аудиторіях. Якщо на цьому освітньому рівні вони «зрозуміють смисл і значення філософських *проблем* як проблем змістовних і життєвих, познайомляться з найголовнішими *напрямами* у розв'язанні цих проблем, при звичаються до філософської *термінології* та основних *засобів* філософського мислення», то для них стане «набагато продуктивнішим і університетське викладання філософії, і самостійне ознайомлення з творами філософської літератури»⁴². Відтак, до університетської аудиторії студент придитиме вже не зовсім «безпорадним». Звісно, наголошує П. Кудрявцев, ідеться не про прищеплення гімназістам «певного філософського світогляду», а лише про їх ознайомлення з азами філософії, завдяки чому тим, хто продовжить свою філософську освіту, вже не доведеться «витрачати дорогоцінний час на

³⁹ Кудрявцев П. П. *К вопросу о введении в гимназиях пропедевтического курса философии* // ТКДА. – 1905. – № 1. – С. 186.

⁴⁰ Кудрявцева Е. П. *[Воспоминания]*. Машинопис. – Музей однієї вулиці (м. Київ). – Без шифру. – Арк. 2.

⁴¹ Кудрявцев П. П. *К вопросу о введении в гимназиях пропедевтического курса философии*. – С. 133.

⁴² Там само. – С. 136.

ознайомлення з елементами логіки та психології й на осягнення філософської термінології»⁴³. Головне, підсумовує професор, аби справа викладання філософії «перебувала в руках не лише обізнаного, а й розумного і чесного викладача»⁴⁴.

Як бачимо, заторкуючи різноманітні аспекти філософської освіти, філософи, зрештою, зрештою в київському духовно-академічному середовищі, виявляють цілковиту суголосність у розумінні її мети, сутності, значущості та специфіки. Розкриваючи генетичну й історичну єдність філософії та освіти, розглядаючи вивчення філософських дисциплін як засіб формування світоглядної культури особистості, виховання її здатності до культурного мислення, згадані діячі увиразнюють роль філософії як потужного чинника гуманізації освіти, здійснення останньою її *людинотворчого* потенціалу й, зрештою, призначення. Адже освіченість, як справедливо зауважував Сильвестр Гогоцький, власне й полягає у «мірі довершеності, до якої людина або народ встигли силою розуму, знань і волі довести вдосконалення сил і засобів, даних їм природою»⁴⁵.

Досвід осмислення теоретичної і практичної проблематики філософської освіти, накопичений київськими духовно-академічними мислителями, становить сьогодні, без сумніву, не лише історичний інтерес. З огляду на сучасні пошуки шляхів гуманізації освіти, необхідність позбутися у процесі викладання філософії у вищій школі «родимих плям» радянських часів, створення ефективної моделі філософської освіти, цей досвід жодним чином не втратив своєї актуальності, виявляючи дивовижну конгеніальність «вистражданим» прозрінням нинішніх освітян.

Годі й говорити, що цей досвід варто було б урахувати і тим прагматичним діячам, котрі так переймаються справою підготовки «суспільно корисних» та «успішних» фахівців, що залишають філософським «мудруванням» у навчальних планах виключно ритуальне місце. Але утилітарні пріоритети в системі освіти, що не дбає про виховання «вищої культури особистості», про культивування людських розуму, почуттів і волі, неунікнено матимуть за наслідок моральне здичавіння й культурне зубожіння суспільства. Аби переконатися в цьому, вистачить, на жаль, і нашого повсякденного досвіду.

⁴³ Там само.— С. 138.

⁴⁴ Там само.— С. 141.

⁴⁵ Гогоцький С. С. *Философский словарь...*— С. 61.

Maryna Tkachuk

PHILOSOPHICAL EDUCATION'S PROBLEMS IN THE WORKS BY KYIV THEOLOGICAL ACADEMY'S THINKERS

The article is devoted to analysis of «philosophical education's» concept, presented in the works by Orest Novitsky, Silvestr Gogotsky, Pamfil Yurkevich, Petro Linitsky, Petro Kudryavtsev, in a context of modern discussions about part of philosophy in a system of education.

Світлана Кузьміна

ПЕДАГОГІКА В КИЇВСЬКІЙ ДУХОВНІЙ АКАДЕМІЇ: ІНСТИТУЦІЙНІ УМОВИ ВИКЛАДАННЯ

У статті здійснено спробу окреслити на матеріалах з історії Київської духовної академії процес інституалізації педагогіки як навчальної дисципліни у російській духовній школі XIX – початку XX ст.

Хоч як дивно, по сьогодні той факт, що в Київській духовній академії (1819–1920) викладалася наука про освіту та виховання, залишається поза увагою дослідників. Однак без його вивчення уявлення про вітчизняні традиції педагогічного мислення залишаються однобічними і неповними, що гальмує усвідомлення власної ідентичності, а отже, процес оновлення і поступу національної педагогічної культури. Зважаючи на зазначене, мета цієї розвідки – з'ясування передусім інституційних умов викладання педагогіки в Київській духовній академії.

Попри те, що рішення про включення педагогіки як навчальної дисципліни до навчальних планів російських духовних академій було прийнято лише у 1869 р., вже сама концепція духовної освіти, закладена в основу першого духовно-академічного Статуту (1814), надавала значний імпульс формуванню педагогічного дискурсу в духовній школі. Варте уваги, що від самого початку духовні академії, налаштовані на виховання освічених служителів слова Божого, спроможних поширювати і стверджувати істинне благо-